

Presentació

En els darrers anys, el tema de la contemporaneïtat o antiguitat de les nacions, a més de convertir-se en un aspecte seminal del debat teòric sobre el nacionalisme, ha impactat fortament en els estudis històrics. Les investigacions empíriques dels historiadors medievalistes i modernistes han posat al descobert les arrels històriques de les nacions, tot qüestionant el tan divulgat paradigma que les nacions serien un invent dels nacionalismes contemporanis.

Ara bé, no cal perdre de vista que aquest debat és, en bona mesura, un debat conceptual i que el punt de partida que s'agafi en determinades qüestions clau pot ésser determinant. Així, per exemple, les coses poden ser interpretades d'una manera molt diferent si s'entén la «nació» com una categoria que implica forçosament una participació massiva en ella d'un col·lectiu comunitari, o si per contra, es defensa que es pot parlar d'una «nació» encara que no hi hagi una identitat a consciència nacional universalitzada socialment.

Aquesta necessitat d'incardinar les construccions teòriques amb la recerca històrica comporta, indefectiblement, prendre posicions en una controvèrsia sens dubte complexa i relliscosa. Això, evidentment, ha de ser el resultat d'un procés de treball, lectura i reflexió personals de cada historiador. I si ara, en aquesta introducció al dossier, crec oportú exposar —encara que sigui d'una manera molt sumària— les meves particulars observacions al respecte, és per intentar remarcar i situar les aportacions i els molts aspectes polèmics que ofereix aquest conjunt d'articles.

Resumeixo les meves consideracions al voltant del debat sobre «les nacions abans del nacionalisme» en els deu punts que segueixen:

1. *Ètnies i nacions*. Entenc, tal com ho fa Anthony D. Smith, que les nacions es basen en ètnies preexistents i han sorgit a partir d'aquestes. El que hem de trobar a l'hora de reconèixer una nació i diferenciar-la d'una ètnia és una comunitat historicocultural amb un territori que considera propi i sobre el qual reclama algun grau de sobirania, de forma que la comunitat cultural es contempla a ella mateixa amb alguna consciència pròpia. Una comunitat amb l'expressió escrita generalitzada d'una llengua vernàcula parlada. Una comunitat amb símbols, mites, tradicions i valors compartits, i que manifesta, en definitiva, uns lligams horitzontals com a forma d'articulació.

2. *El naixement de les nacions.* Crec que no és possible posar una data, un punt determinant en el naixement de les nacions. De fet, cal contemplar el seu sorgiment com un procés històric, més lent en algunes fases, més accelerat en d'altres. La definició al respecte d'Eugen Weber és prou satisfactòria: la nació no seria una realitat donada, sinó una «obra en progrés».
3. *Estats i nacions.* Hom ha afirmat (A. Hastings, J.R. Llobera, o el mateix Pierre Vilar per a Catalunya) que és en els segles de la baixa edat mitjana quan comencen a cristal·litzar les estructures bàsiques dels estats i de les nacions. És un moment històric en què definició politicoterritorial, desenvolupament institucional, marc jurídic propi, llengua vernàcula escrita, consciència històrica, sentiments i símbols compartits es conjuminen en diverses comunitats de l'Occident europeu. És ben cert que aquestes estructures i identitats nacionals poden, amb el temps, enfortir-se, però també poden debilitar-se o, fins i tot, desaparèixer; però, en general, en aquests segles baixmedievals les bases nacionals ja són prou definides i assentades. Fins i tot, el fet prou generalitzat que una nació estigués incorporada a un estat aliè, no va implicar forçosament el seu anorreament.
4. *Continuïtat històrica de les nacions.* Com d'altres autors crítics amb el paradigma contemporanicista de la nació, crec que hi ha una connexió entre etnicitat, nació, identitat nacional i nacionalisme. Ara bé, entenc que el nacionalisme (com a ideologia i com a moviment polític) no sorgeix fins a l'enfonsament de l'antic règim; en canvi, les estructures nacionals —les nacions— i els sentiments, símbols i categories culturals d'aquestes —les identitats nacionals— ja existeixen en èpoques anteriors. Acceptar això implica que, en alguna mesura, hi ha una historicitat o continuïtat nacional, cosa que no vol dir una simple acumulació lineal del pòsit nacional. Ras i curt, les conegudes tesis de Hobsbawm i Gellner —amb tots els matisos i contradiccions que pot tenir el seu discurs—, em semblen indefensables.
5. *Identitats múltiples.* Les societats europees de l'antic règim es caracteritzaven per tenir identitats múltiples i lleialtats compartides. La identitat nacional era una entre moltes altres identitats, a vegades en convivència, a vegades en oposició: identitats professionals, locals, religioses, dinàstiques, senyorials, etc. Ara bé, entenc que la identitat nacional esdevé progressivament un valor fonamental d'aquelles societats i que amb el temps, i amb mitjans i vies prou diverses, es va universalitzant socialment.
6. *Lleis, institucions i nacions.* Tot i que no crec que el patriotisme i la identitat nacional d'aquests segles medievals i moderns anés lligada exclusivament a l'existència d'unes lleis pròpies i al funcionament sobirà d'unes institucions, sí que resulta evident que la reclamació al dret de l'autonomia política és un element demostratiu que una comunitat és conscient de si mateixa, cosa que l'aproxima a una nació i la diferencia d'una ètnia.

7. *Llengua i nació.* A la primitiva etapa de la formació dels estats moderns, si bé la llengua no va tenir l'important valor cohesionador que se li atribuirà a l'època dels nacionalismes contemporanis, no va ser tampoc una qüestió políticament neutra. Governants i tractadistes polítics eren perfectament conscients de la força disciplinadora que constituïa la unificació lingüística i intentaren aprofitar-la. Altrament, diversos autors han remarcat l'efecte multiplicador de la impremta sobre la capacitat de les persones per imaginar-se com a membres d'una comunitat tan àmplia com una nació, per la possibilitat que oferia a una part important de la població de llegir textos en un mateix idioma i identificar-se mútuament, i també perquè la llengua escrita és la millor manera de conservar la memòria històrica, els símbols i els mites comuns.
8. *Memòria col·lectiva i nació.* Les identitats nacionals es fonamenten i impliquen una sensació de continuïtat, uns records compartits, una certa idea de destí col·lectiu. És a dir, es formen i es desenvolupen a partir d'unes línies d'afinitat cultural, encarnades en mites, símbols i valors retinguts a partir d'una història comuna: episodis d'alliberament, victòries o derrotes, èpoques d'esplendor, etc. I una de les característiques del període que s'obre des del Renaixement és el reforçament dels vincles entre poder polític i cultura. Tots els poders — governs centrals, regionals o locals — es van esforçar a crear símbols i referents culturals. L'arquitectura, les arts visuals, la història, el teatre o la música es van convertir en instruments de propaganda i de legitimitació, així com també en eines que van modelar patriotismes i identitats.

El paper que van tenir la història i els historiadors en la conformació de les consciències nacionals va ser sens dubte molt important, fins al punt que autors com Bernard Guenée han afirmat que en cert sentit van ser els historiadors qui van crear les nacions. La justificació del «present nacional» per mitjà d'un passat gairebé sempre idealitzat i mitificat, fou quelcom normal entre els cronistes i els historiadors del Renaixement i del barroc. A més, les construccions històriques d'aquests cronistes adquiriren un paper fonamental en l'elaboració de concepcions polítiques que fonamentaren sentiments nacionals. Així, en moltes revoltes i revolucions anteriors a 1789, enmig d'un món polític en què la rebel·lió estava radicalment condemnada, la defensa de la pàtria, i els arguments historicojurídics en què es fonamentava, es van convertir en una arma efectiva de suport polític i moral enfront de les tendències absolutistes i centralitzadores dels incipients estats moderns.

9. *Guerres i contraidentitats.* A les formacions històriques antigues i modernes, les identitats nacionals es defineixen molt sovint per les contraidentitats. Les guerres, gairebé omnipresents en l'etapa de la formació dels estats moderns, van constituir un factor primordial en la mobilització dels sentiments i de les consciències nacionals. Durant les guerres, i a conseqüència d'aquestes, les identitats nacionals van adquirir una força i un volum especials, atès que, per una banda, multiplicaven la distància que separava psicològicament el «nosaltres» de l'«ells» i, per l'altra, van subministrar mites i records per a genera-

cions futures que van alimentar l'experiència subjectiva de la diferència. Altrament, aquestes contraidentitats es van veure reforçades per la publicística que va acompanyar els esdeveniments bèl·lics i que subratllava la «natural antipatia» entre les nacions en conflicte. Els sentiments d'odi i aversió als estereotips dels «altres» no eren evidentment els factors desencadenants de les guerres, però, una vegada iniciat un conflicte, aquests tallers propagandístics amplificaven i difonien arreu tot allò que contribuïa a augmentar la separació i l'animadversió envers la «nació enemiga», insuflant, per tant, força i volum als sentiments de contraidentitat.

10. *Nacions abans dels nacionalismes*. Per acabar, entenc que la qüestió principal que se'ns planteja als historiadors no és buscar un nacionalisme en els temps medievals o moderns, sinó una incipient consciència nacional, una identitat nacional, i veure com aquesta resta relacionada amb els processos de construcció política i amb les evolucions ideologicoculturals i mentals.

Sobre aquest punt, sens dubte, resta molt camí per recórrer. Pel cas concret de Catalunya, encara que algunes recerques hagin, directament o tangencialment, explorat el tema, ni tan sols disposem d'una interpretació global sobre la identitat nacional catalana anterior al nacionalisme del segle XIX o, en tot cas, deixant de banda l'essencialisme dels historiadors del romanticisme, disposem de la interpretació d'alguns estudiosos de la història contemporània que, en general, no han anat més enllà de Hobsbawm i Gellner i simplement han negat qualsevol identitat nacional catalana medieval o moderna.

Per abordar aquests temes, MANUSCRITS va convocar quatre reconeguts estudiosos: els professors J.P. Amalric, E. Duran, X. Gil i X. Torres, que el desembre del 2000 van impartir a Bellaterra el cicle de conferències titulat «Patriotisme i identitats nacionals a l'antic règim». Ara, reproduïm en aquest dossier aquelles conferències acompanyades de dues recerques elaborades a la Unitat d'Història Moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquesta activitat ha comptat amb el suport del projecte «El pensamiento político de la Cataluña del siglo XVII y la Revolución Catalana de 1640», del programa sectorial de la DGICYT (PB 98-0875).

Antoni Simon i Tarrés